

СТАТУС КОНСТРУКЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті здійснено огляд наукової літератури та відстежено основні тенденції розвитку та становлення експресивного синтаксису як стилістичної конструкції впродовж XX-XXI століття. Особлива увага звертається на праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців.

Ключові слова: експресивний синтаксис, емоційний, експресивний, синтаксична конструкція, експресія.

В статье сделан обзор научной литературы и отслежено основные тенденции развития и становления экспрессивного синтаксиса как стилистической конструкции на протяжении XX-XXI века. Особое внимание обращается на труды выдающихся лингвистов за рубежом.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, эмоциональный, экспрессивный, синтаксическая конструкция, экспрессия.

The article presents an overview of the scientific literature and traced the main trends and development of expressive syntax as a stylistic design for XX-XXI century. Particular attention is drawn to the work of native and foreign linguists.

Key words: expressive syntax, emotional, emphatic, syntactical construction, expression.

Вибір теми дослідження стимулювався декількома факторами. По-перше, експресивний синтаксис став активно вивчатися лише у другій половині XX ст. у радянському мовознавстві – передусім у славистиці (В. В. Виноградов, С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, О. М. Пешковський, М. С. Поспелов, А. Ф. Прияткіна та ін.) та в германістиці, де він увійшов до теоретичних і практичних граматик німецької мови. Однак і сам термін, і те явище, що ним позначається, не стали об'єктом спеціальних наукових розвідок у лінгвістичній школі Німеччини з її давньою та багатою граматичною традицією. Ті фрагментарні дані про експресивний синтаксис, що зустрічаються в німецькій германістиці, зводяться до його розуміння або як одного із проявів порушення рамкових синтаксичних конструкцій (Н. Altmann, S. G. Anderson, E. Benel, G. Zahn, W. Abraham, K. E. Heidolph, M. Kefer, K. E. Sommerfeldt, T. Torris, H. Weinrich, P. Braun, W. Fleischer, K. H. Göttert), а не як синтаксичне явище, що має інші засади свого продукування та використання в мовленні.

Актуальність роботи полягає в потребі здійснення комплексного аналізу явища експресивного синтаксису в сучасній німецькій мові. У зв'язку з цим, виникає низка питань, вивчення яких має здійснюватися з урахуванням сучасного стану розвитку лінгвістичної думки: структурно-семантична типологія, лінгвокогнітивний потенціал та функціональна специфіка.

Мета статті – відстежити становлення та розвиток експресивного синтаксису в західній мовознавчій школі. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) теоретичне узагальнення основних наукових надбань щодо феномену експресивного синтаксису;
- 2) з'ясування функціональних засад використання конструкцій експресивного синтаксису в німецькій мові;
- 3) визначення лінгвостилістичної специфіки явища експресивного синтаксису;
- 4) опис шляхів і способів використання емоційно-експресивних одиниць у німецькому постмодерністському романі.

Синтаксис – розділ граматики, в якому вивчаються будова і граматичне значення словосполучень і речень. Типовим для синтаксису як підрозділу граматики є наявність великої кількості одиниць, які є його предметом. Основні одиниці синтаксису – словосполучення, член речення і речення [12, с. 3]. За О. І. Москальською, такими одиницями є словосполучення, просте речення, складне речення і текст [9].

Центральне місце в області синтаксису займає речення, тому що воно принципово відрізняється від всіх інших одиниць нижчого ієрархічного рівня, таких як фонема, морфема, слово і словосполучення, і, одночасно, опирається на характеристики найвищого рівня, тексту [9, с. 223]. Синтаксис як

частина форми художнього твору є змістовним. Будова синтаксичної конструкції відбиває авторське світосприйняття через розташування окремих структурних елементів. Синтаксична будова тексту є одним із визначальних чинників емоційно-експресивного впливу на читача (слухача).

На початку 1960-х років з'явився термін «експресивний синтаксис», хоча саме поняття експресивного синтаксису й досі постає нечітко визначеним і окресленим (пор.: [3, с. 25-51, 86-93, 102-134; 10, с. 35-44, 56; 11, с. 23-41, 56; 13, с. 66-71; 4, с. 65-71, 78-82, 91]). Питання про експресивний синтаксис уперше сформулював Ш. Баллі, який вважав афективний фактор (експресивний) обов'язковим компонентом будь-якого висловлення [2, с. 20]. Особливість співвідношення інтелектуального та афективного рівнів висловлення Ш. Баллі і його послідовники бачили в тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким останнє не існує. Навіть якщо в самій структурі висловлення відсутні будь-які компоненти-показники експресії, то вона в ньому виражається самими почуттями мовця. В. Матезіус наголошував: «... висловлення, з одного боку, охоплює ті явища дійсності, які настільки захопили нашу увагу, що ми хочемо про них щось сказати, з другого – виражає наше відношення до цієї дійсності. Це два основні моменти кожного висловлення, а водночас також і вияв двох основних актів, на базі яких виникає висловлення – акту називання, або номінативного, і акту фразоутворювального. Наше мовлення вже такою мірою автоматизоване, що ми ці два акти, зазвичай, навіть не усвідомлюємо» [8, с. 447]. Подібне тлумачення афективного наявне і в поглядах Р. Якобсона: «Так звана емотивна, або експресивна, функція ... має своєю метою пряме вираження ставлення мовця до того, про що він говорить» [15, с. 198]. Але вже у цих тлумаченнях, як і в багатьох інших (пор. погляди Г. О. Золотової, Ю. В. Ванникова, В. В. Виноградова, Ю. С. Степановатаін.), афективне прирівнюється емоційному, при цьому утворюється низка корелятивних одне з одним понять: афективне, експресивне, емоційне, оцінне, образне, стилістично забарвлене та ін.

Найсуттєвішим для синтаксису виступає розмежування експресивного та емоційного, з одного боку, і експресивного та стилістично забарвленого, з іншого. Досить популярною є думка про те, що експресія за своїм виявом є значно ширшим поняттям, оскільки емоція в мові завжди експресивна, зате експресивне не завжди емоційне [5, с. 121]. У переважній більшості випадків експресію тлумачать як семантичну категорію (визначальною для неї є функція впливу). У зв'язку із цим, Ш. Баллі розрізняв у афективному факторі два завдання: вираження суб'єктивного світу мовця і використання мовних засобів для впливу на адресата.). В. І. Шаховський бачить розходження поданих термінів у тім, що на мовному рівні емоційність як психологічна категорія трансформується в емотивність (лінгвістичну категорію) [14, с. 9]. Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає експресивність як сукупність семантико-стилістичних

ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного ставлення мовця до змісту або адресата мови [7, с. 591]. Експресивне мовлення виражає психологічний стан мовця, а в художньому дискурсі арсенал експресивних мовних засобів використовується, зокрема, для імітації емоційно забарвленого мовлення.

На думку Є. М. Галкіної-Федорук, емоційне в мові слугує для вираження почуттів, а експресивне є засобом посилення виразності [5, с. 107-108]. Н. А. Гастілене відзначає, що категорія експресивного складається із трьох компонентів: інтенсивності, емоційності й образності, які взаємодіють і зумовлюють один одного, однак підлягають розгляду окремо. На думку В. Д. Девкіна, експресивність являє собою виразність, дієвість мовних засобів, у той час як емоційність – категорія змістовна, яка передає внутрішній стан мовця [6, с. 225].

Очевидно, різницю між емоційним та експресивним слід бачити в мимовільності, довільності емоції (вона пов'язана з почуттями) і визначенні експреси як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовних засобів. Експресивність – це властивість мовних одиниць незалежно від сфери їх ужитку. Умисність як основа прагматичної будови мови, що характеризується особливостями вираження в лексиці, граматиці, тексті, перебуває в центрі уваги прагматики, що визначається як «вчення про відношення знаків до їх інтерпретаторів» [1, с. 23].

Однак німецька лінгвістика ще не має опису синтаксичних засобів вираження експресії постмодерністського роману кінця ХХ – початку ХХІ століття, хоча цілком зрозуміло, що тільки повне і детальне вивчення синтаксису романів усіх періодів та напрямів сучасної німецької літератури дасть можливість встановити динаміку розвитку художнього стилю мовлення, вивчити особливості художнього синтаксису, з'ясувати специфіку образних засобів кожного періоду.

Вивчивши різні погляди учених на зміст та співвідношення понять *почуття, емоції, емоційність, експресія, експресивність*, при визначенні експресивності виходимо з того, що ця мовна категорія є функційно-семантичною. Змістовий аспект експресивності представлений такою структурою: емоційність, інтенсивність, образність; функціональний аспект експресивності полягає у створенні зображально-виражальних ознак твору, у збільшенні сили його впливу на уяву адресата.

Експресія художнього тексту може також виявлятися асемантично, як справедливо зауважує І. Чернухіна, особливу «бактерію експресії» виділити неможливо, експресія йде поруч із певною композицією змісту тексту і з усім виявом «ефекту несподіваності». Щодо механізму експресивності, то він має дві, на перший погляд, несумісні властивості: підкреслює інтелектуальність та алогічність мовлення.

Отже, синтаксис як частина форми художнього твору є змістовним, будова синтаксичної конструкції відбиває авторське світосприйняття через специфічне розташування окремих структурних елементів.

За природою своєю, мові притаманна експресивність, у межах якої вона виконує експресивну й емотивно-конотативну функції. Експресивність синтаксичної структури як семантичної категорії формується, з одного боку, його мовною нормою, а з іншого – як стилістичної категорії – відхиленням від норми, яке носить структурний, семантичний і функціональний характер.

Зроблені нами попередні висновки, що узагальнюють дані сучасних лінгвістичних концепцій, повинні знайти практичне підтвердження в рамках дослідження емоційно зафарбованих синтаксичних конструкцій у німецькомовному художньому мовленні, що може стати об'єктом майбутнього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике / [общ. ред. Е. В. Падучевой]. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 3–43.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А. Г. Баранов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1993. – С. 25–51, 86–93, 102–134.
4. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – М., 1979.
5. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис : [учеб. пособие для пед. ин-тов.] / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Учпедгиз, 1958. – 199 с.
6. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь: Синтаксис и лексика / В. Д. Девкин. – М., 1979.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой] ; Ин-т языкознания АН СССР. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
8. Матезиус В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 444–523.
9. Москальская О. И. Теоретическая грамматика современного немецкого языка : [учебник для студентов ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. О. Москальская. – Изд. 2-е доп. – М. : Высш. школа, 1975. – 366 с.
10. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка : Опыт систем. исслед. / А. П. Сковородников. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1981. – 255 с.
11. Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики / Ю. М. Скребнев. – Горький, 1975. – 175 с.
12. Смеречанський Р. І. Довідник з граматики німецької мови : [довідк. вид.] / Р. І. Смеречанський. – К. : Рад. школа, 1989. – 304 с.
13. Харченко В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова / В. К. Харченко // Русский язык в школе. 1976. – № 3. – С. 66–71.
14. Шаховский В. И. Категории эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж, 1987.
15. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 230.

© Паров'як І. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.03.2013 р.

ПАРОВ'ЯК Іван Іванович – аспірант кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.

Коло наукових інтересів: стилістика німецької мови, експресивний синтаксис.